

Προσέγγιση ή εχθρότητα με τη Δύση; Βυζάντιο και Ευρώπη τον 9ο και 10ο αιώνα

Βασιλική Ν. Βλυσίδου

Κύρια Ερευνήτρια στο ΙΒΕ/ΕΙΕ

Η ανάδειξη στο Βυζάντιο μιας στρατιωτικοποιημένης κοινωνίας με αγροτική βάση την εποχή των εικονομάχων Ισαύρων αυτοκρατόρων είχε ως επακόλουθο την αποσκίρτηση της Δύσης υπό τον πάπα Ρώμης, προπύργιο τότε της Ορθοδοξίας. Η ανάδειξη πάλι της Εκκλησίας της Ρώμης σε αυτόνομη *ιδιοκρατορίαν*¹ συνεπάγεται την απόλυτη κυριαρχία της στη Δύση διαμέσου μιας ισχυρής κοσμικής στρατιωτικής δύναμης. Έτσι, η στρατιωτική ισχυροποίηση του Βυζαντίου κατά τους λεγόμενους «σκοτεινούς αιώνες» συμπίπτει χρονικά με την αποκοπή του από την κοιτίδα της ρωμαϊκής ιδεολογίας, καθώς η Ρώμη απευθύνεται τώρα αλλού.

Το σκηνικό, πάνω στο οποίο διαδραματίστηκαν οι σημαντικότερες πράξεις των σχέσεων μεταξύ Ανατολής και Δύσης για την επικυριαρχία του Μεσαιωνι-

1. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ θεμάτων* (έκδ. A. Petrusi [Studi e Tesi 160], Βατικανό 1952), 94,3-5: *νυνὶ δὲ ἐγένετο ἡ καινοτομία αὕτη διὰ τὸ τὴν Ῥώμην ἀποθέσθαι τὸ βασιλείον κράτος καὶ ἰδιοκρατορίαν ἔχειν, καὶ δεσπόμεται κυρίως παρὰ τινος κατὰ καιρὸν Πάπα.*

κού κόσμου, στήθηκε από την Αγία Έδρα με άριστα μεθοδευμένες ενέργειες. Έχοντας πάψει να αναμένει την επικύρωση της εκλογής του από την Κωνσταντινούπολη, ο πάπας Ρώμης προχώρησε στην υφαρπαγή ενός αποκλειστικά αυτοκρατορικού δικαιώματος και άρχισε να απονέμει τίτλους στους Φράγγους βασιλείς. Οι ενέργειες της Ρωμαϊκής Εκκλησίας προς την πλήρη χειραφέτησή της επισφραγίστηκαν με τη χάλκευση του διασημότερου πλαστού της παγκόσμιας Ιστορίας, της περίφημης «Κωνσταντίνειας Δωρεάς», σύμφωνα με την οποία ο Μ. Κωνσταντίνος παραχώρουσε στην Αγία Έδρα την πνευματική επικυριαρχία ολόκληρης της Δύσης και απαγόρευε οποιαδήποτε βυζαντινή επέμβαση στην περιοχή. Από την ολοκλήρωση του σκηνικού έλειπε ένα τελευταίο στοιχείο, που προστέθηκε τα Χριστούγεννα του 800 στον ναό του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη με τη στέψη του Καρλομάγνου (768-814) ως αυτοκράτορα από τον πάπα Λέοντα Γ' (795-816).² Η ίδρυση μιας αυτοκρατορίας στη Δύση ήταν η αποθέωση της παπικής αυθαιρεσίας και, ταυτόχρονα, επισημοποιούσε το αδύνατον οποιασδήποτε προσπάθειας ιουστινιάνειου τύπου για ανάκτηση της αυτοδύναμα ισχυρής πια «Έσπέρας».

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι Βυζαντινοί αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τον αυτοκρατορικό τίτλο του Καρλομάγνου. Πολύ σύντομα, όμως, την αντιπαράθεση διαδέχθηκε η συνεννόηση, καθώς ορισμένες βασικές «ιδιορρυθμίες» και, κυρίως, η διεθνής συγκυρία επέβαλαν στην αυτοκρατορική εξουσία, βυζαντινή και δυτική, τη ρεαλιστική προσέγγιση της νέας πραγματικότητας. Το πρώτο στοιχείο, που πρέπει να επισημανθεί, είναι ότι η νομιμότητα του δυτικού αυτοκράτορα πήγαινε αποκλειστικά και μόνο από τη στέψη του από τον πάπα. Αντίθετα, ο βυζαντινός αυτοκράτορας στεφόταν μεν από τον πατριάρχη, αλλά η εκλογή και η αναγόρευσή του γινόταν χωρίς εκκλησιαστική ανάμειξη. Τη συγκεκριμένη, όμως, χρονική στιγμή στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης δεν καθόταν αυτοκράτορας, αλλά αυτοκράτειρα, η Ειρήνη η Αθηναία (797-802),

2. Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (έκδ. C. De Boor, Λιψία 1883 [ανατύπωση Ν. Υόρκη 1980]), 472,30-473,4· *Annales regni Francorum a. 801* (έκδ. R. Rau, *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, I, Darmstadt 21974), σ. 74.

γεγονός που η Δύση αποκάλυψε *femineum imperium*.³ Στην πραγματικότητα, ωστόσο, το «αμάρτημα» για τη βυζαντινή αυτοκρατορική εξουσία δεν έγκειτο στην παρουσία μιας γυναίκας στον θρόνο, αλλά στην έμπρακτη υποβάθμιση που υφίστατο από το τελευταίο τέταρτο του 8ου αιώνα και η οποία υπαγόρευσε τον χαρακτηρισμό των αυτοκρατόρων της περιόδου αυτής ως «ἀκυβερνήτων»,⁴ ανίκανων δηλαδή να κυβερνήσουν. Ενδεχομένως, αυτή η αδυναμία του βυζαντινού αυτοκρατορικού θεσμού υπαγόρευσε στον στρατιωτικά ισχυρό Καρλομάγνο τη ματαίωση της εκστρατείας του κατά της βυζαντινής Σικελίας και την πρόταση γάμου προς την Ειρήνη, επιδιώκοντας *ἐνώσαι τὰ ἔφα καὶ τὰ ἔσπερρα*.⁵ Είναι πιθανόν ο Καρλομάγνος με τον γάμο αυτό να προσέβλεπε σε μια εύκολη παλινόρθωση της ενιαίας και κραταιάς ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, κάτι που θα προσέφερε στην εξουσία του αυτό το οποίο δεν μπορούσε να της προσδώσει η στέψη από τον πάπα Ρώμης, την αίγλη δηλαδή και τη νομιμότητα των παλαιών Ρωμαίων αυτοκρατόρων.

Όσον αφορά τη διεθνή συγκυρία, στις αρχές του 9ου αιώνα η Ιταλία, που για τους βυζαντινούς ιστορικούς ήταν γεωγραφικά ταυτόσημη περίπου με τη Δύση, ήταν κατακερματισμένη και φοβισμένη. Κατακερματισμένη, επειδή στα εδάφη της, από βορρά προς νότο, εκτεινόταν το φραγγικό βασίλειο της Παβίας, το παπικό κράτος, τα δουκάτα του Σπολέτο, της Νεάπολης και του Μπενεβέντο· στο Βυζάντιο ανήκε ο Νότος, που μέχρι τα τέλη του 9ου αιώνα διοικητικά υπαγόταν στο θέμα Σικελίας. Φοβισμένη, επειδή, ήδη από τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Καρλομάγνου, την εμφάνισή του είχε κάνει ένας νέος εχθρός, οι Άραβες από την Ισπανία και τη Β. Αφρική. Το 798 λεηλάτησαν τις Βαλεαρίδες, το 809 την Κορσική και το 813 το νησάκι Ischia, απέναντι από τη Νεάπολη. Και δεν ήταν παρά μόνον η αρχή. Ποτέ άλλοτε, ίσως, η γεω-

3. *Annales Laureshamenses* a. 801 (έκδ. G.H. Pertz, *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum germanicarum*, I, Αννόβερο 1859), σ. 38: ... *quia iam tunc cessabat de parte Graecorum nomen imperatoris et femineum imperium apud se habebant* ...

4. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 489,13-16.

5. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 475,12-15 και 27-30.

γραφική θέση μιας περιοχής δεν προσέφερε στους κατοίκους της με τόση γενναιοδωρία τον τρόπο και την καθυστέρηση. Για την κατακερματισμένη Ιταλία ο 9ος αιώνας αποτελεί μια περίοδο αλληπάλληλων και σφοδρών συγκρούσεων: στα εδάφη της συγκρούονται ο Χριστιανισμός με τον Ισλαμισμό και η Ανατολή με τη Δύση για την παγκόσμια κυριαρχία.

Η αραβική, λοιπόν, απειλή επέβαλε την προσέγγιση των δύο πλευρών και το 812 οι Βυζαντινοί αναγνώρισαν τον Καρλομάγνο ως αυτοκράτορα, παραλείποντας βέβαια το επίμαχο *Ῥωμαίων*. Για το θέμα αντιπλάγησαν πολλές διπλωματικές αποστολές, που κατέληξαν στον οριστικό καθορισμό των συνόρων μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών και τη σύναψη ειρήνης σε ισότιμη βάση.⁶ Βυζαντινοί, Φράγγοι και Βενετοί, που εμφανίζονται για πρώτη φορά ως στόλος, συνεργάζονται, αδυνατούν όμως να θέσουν τέρμα στη θαλάσσια πολιορκία της Ιταλίας. Αντίθετα, ο εχθρός εδραιώνει τη θέση του στη Σικελία· οι Συρακούσες αντιστάθηκαν, αλλά η Πάνορμος (Palermo) συνθηκολόγησε το 831. Η νέα αραβική αιχμή στη Χριστιανική Ευρώπη επέβαλε ακόμη στενότερη συνεργασία μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Τέσσερις φορές μέσα σε εννέα χρόνια ο αυτοκράτορας Θεόφιλος (829-842) ζήτησε τη στρατιωτική βοήθεια της Δύσης.⁷ Η δοκιμασία, ωστόσο, της Ιταλίας γινόταν σκληρότερη, καθώς ο βενετικός στόλος καταστράφηκε ολοσχερώς και οι Άραβες λεηλατούσαν τις δαλματικές ακτές. Λίγο πριν πεθάνει, το 842, ο Θεόφιλος απευθύνθηκε στον

6. Το 824 ο Μιχαήλ Β' (820-829) και ο τότε συμβασιλεύς Θεόφιλος αποκαλούσαν τον Λουδοβίκο Α' Ευσεβή (814-840) «ἀδελφό» τους: *Michael et Theophilus, fideles in ipso Deo imperatores Romanorum, dilecto et honorabili fratri Hludovico, glorioso regi Francorum et Langobardorum et vocato eorum imperatore*: βλ. J.D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*, Παρίσι 21902 (αναστ. ανατύπωση Graz 1960), XIV, 417AB.

7. Το 833 και το 839 απευθυνόταν προς τον Λουδοβίκο Ευσεβή, ενώ το 840 στον δόγη της Βενετίας Πέτρο Trandenicus (836-864): βλ. *Annales Bertiniani* a. 833 και 839 (έκδ. R. Rau, *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, II, Darmstadt 21969 [ανατύπωση Darmstadt 1972]), σ. 20 και 42-44· G.L.F. Tafel – G.M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, I, Βιέννη 1856 (ανατύπωση Άμστερνταμ 1964), 4.

Λοθάριο Α΄ (840-855):⁸ ο πρεσβευτής του, Θεοδόσιος Βαβούτζικος, κομίζει αυτοκρατορική επιστολή, τον περίφημο πάπυρο του Αγίου Διονυσίου, το πρώτο γραπτό μνημείο, στο οποίο ενέχεται η ιδέα της Σταυροφορίας. Ο Θεόφιλος καλούσε τον Λοθάριο να συμπράξει με τα βυζαντινά στρατεύματα, *ὅπως καὶ ὁ Θεὸς δοξάζεται παρὰ πάντων καὶ εἰς τὰ πέρατα τῶν χριστιανῶν ἡ δίκαια ἀποκατάστασις φθάνη καὶ οἱ κοινοὶ ἀντίπαλοι ὄλονται καὶ οἱ φίλοι σῶζονται*.⁹ Η συνεννόηση των δύο αυτοκρατοριῶν φαινόταν απόλυτη, καθώς θα ενισχυόταν και από τον γάμο του γιου του Λοθαρίου, Λουδοβίκου Ιταλικού, με βυζαντινή πριγκίπισσα που, όμως, δεν έγινε ποτέ. Ο θάνατος του Θεοφίλου και οι εσωτερικές δυσκολίες, που αντιμετώπιζε ο Λοθάριος, άφησαν το σχέδιο αυτό ημιτελές. Τα επόμενα χρόνια, η αυτοκρατορική εξουσία τόσο στην Ανατολή, όσο και στη Δύση, δοκιμάστηκε από προβλήματα που οφειλόταν σε διαφορετικούς λόγους. Και αυτήν ακριβώς την εποχή, γύρω στα μέσα του 9ου αιώνα, την προσέγγιση των δύο κόσμων, που επιδίωξε η κοσμική εξουσία που τώρα, όμως, είναι εξασθενημένη, διαδέχθηκε η ρήξη, την οποία προώθησαν η ισχυρή Ρωμαϊκή Εκκλησία και το εξίσου ισχυρό πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Στο Βυζάντιο, καθόλη τη διάρκεια του 1ου μισού του 9ου αιώνα, στην πολιτική σκηνή κυριάρχησε η σφοδρή ρήξη μεταξύ αυτοκρατορικής εξουσίας και μιας δυναμικής κοσμικής αριστοκρατίας, που στο πλευρό της είχε έναν αξιόλογο σύμμαχο τον ανώτερο κλήρο. Επιφανείς εκπρόσωποι αυτού του ανώτερου κοσμικού κλήρου ήταν οι πατριάρχες Ταράσιος (784-806), Νικηφόρος Α΄ (806-815), Θεόδοτος Μελισσηνός Κασσιπεράς (815-821), Ιωάννης Γραμματικός (837-843) και Φώτιος (858-867 και 877-886). Όλοι αυτοί οι ιεράρχες ήταν αριστοκρατικής καταγωγής με μεγάλη μόρφωση και ακόμη μεγαλύτερη περιουσία και, κυρίως, προέρχονταν από την τάξη των λαϊκών, κάτι που δεν

8. Ιωσήφ Γενέσιος, *Βασιλείαι* (έκδ. Anni Lesmüller-Werner – I. Thurn [CFHB 14], Βερολίνο-Ν. Υόρκη 1978), 50· Συνέχεια Θεοφάνη (έκδ. I. Bekker [CSHB], Βόννη 1838), 135· *Annales Bertiniani* a. 842, σ. 58.

9. W. Ohnsorge, *Abendland und Byzanz*, Darmstadt 21963, 135.

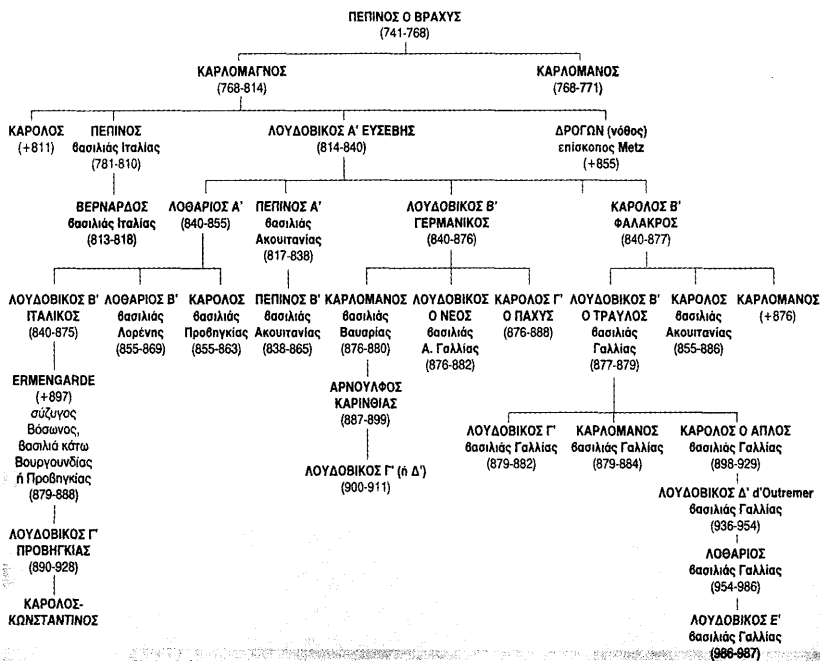
συνέβη σε καμία άλλη περίοδο της Βυζαντινής Ιστορίας σε τόσο μεγάλη κλίμακα. Την απάντηση στην προσπάθεια της κοσμικής αριστοκρατίας και του ανώτερου κλήρου να κλονίσουν και να αλώσουν τον αυτοκρατορικό θεσμό έδωσαν οι συγκεντρωτικοί αυτοκράτορες Νικηφόρος Α΄ (802-811), Λέων Ε΄ Αρμένιος (813-820) και Θεόφιλος, εξαπολύοντας πολιτικούς και κοινωνικούς διωγμούς που, όμως, απέβαιναν άκαρποι, καθώς μετά από έναν ισχυρό ερχόταν ένας πολύ ανίσχυρος αυτοκράτορας: μετά τον Νικηφόρο Α΄, ο *ἀκυβέρνητος*¹⁰ Μιχαήλ Α΄ (811-813), μετά τον Λέοντα Ε΄, ο ανεξίτηρος Μιχαήλ Β΄ και μετά τον Θεόφιλο, ο «μέθυσος» Μιχαήλ Γ΄ (842-867). Και ενώ στην 25χρονη βασιλεία του Μιχαήλ Γ΄ ο αυτοκρατορικός θεσμός γνώρισε την πλήρη υποβάθμισή του, ο πατριαρχικός θεσμός, με εκπρόσωπό του τον Φώτιο, επιδίωξε την οικουμενική «αναβάθμισή» του.¹¹ Ο Φώτιος τέθηκε επικεφαλής της νέας και φιλόδοξης αριστοκρατίας και, αναπολώντας την ανασύσταση της αυτοκρατορίας στα παλαιά της ιουστινιάνεια σύνορα, επιδίωξε την ανάδειξή του σε πνευματικό ηγέτη του *σύμπαντος κόσμου*.¹² Μια τέτοια, ασφαλώς ουτοπική, πολιτική προϋπέθετε τη ρήξη με τη Δύση και, βεβαίως, με τον πάπα Ρώμης. Στις διπλωματικές σχέσεις των δύο αυτοκρατοριών επικράτησε σιωπή, ενώ οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Ιταλία και τη Σικελία σταμάτησαν το 859, ένα χρόνο δηλαδή μετά την ανάδειξη του Φωτίου σε πατριάρχη. Η αντιπαράθεση πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης για την νιοχεία της οικουμένης ξέσπασε με αφορμή τον εκχριστιανισμό της Μοραβίας και της Βουλγαρίας: ο πάπας Νικόλαος Α΄ (858-867), βλέποντας τις δύο αυτές χώρες να εισέρχονται στη βυζαντινή σφαίρα επιρροής, «θυμήθηκε» πέντε χρόνια μετά την άνοδο του Φωτίου στον πατριαρχικό θρόνο ότι η εκλογή του ήταν αντικανονική και το 863 στη σύνοδο

10. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 499,31-500,1: ἦν μὲν οὖν Μιχαὴλ εἰς πάντας χρηστός καὶ ἐπεικὴς, περὶ δὲ τῆς τῶν πραγμάτων διοικήσεως ἀκυβέρνητος,

11. Mansi, *ό.π.*, XVI, 473A: ... Φώτιος οὐ μόνον τῆς ἴσης ἀπολαύειν ἐξουσίας τῷ πάπῃ δῖσχυρίζεται, ἀλλὰ καὶ ἑαυτῷ μὲν τὴν ὑψηλὸν ἄσπασαν, τῷ δὲ πάπῃ μόνους ἀποδίδωσι τοὺς ἐξ Ἰταλίας (κληρικούς).

12. Ένας ένθερμος οπαδός του Φωτίου, ο αρχιεπίσκοπος Καισαρείας Προκόπιος, δήλωνε: τοιοῦτον ἔπρεπεν ἐπ' ἀληθείας εἶναι τὸν τοῦ σύμπαντος κόσμου τὴν ἐπίστασιν λαχόντα, ... · βλ. Mansi, *ό.π.*, XVII, 521E.

Γενεαλογικό δέντρο της δυναστείας των Καρολιγγίων

του Λατερανού κηρύσσει την καθαίρεσή του. Με τη σειρά του ο Φώτιος, βλέποντας τη Βουλγαρία το 866 να στρέφεται προς τον πάπα, απάντησε, αναθεματίζοντας το 867 τον Νικόλαο Α΄. Αυτό είναι το γνωστό Φωτίειο σχίσμα, που όμως δεν επήλθε για τις δογματικές διαφορές των δύο Εκκλησιών, αλλά για θέματα επικυριαρχίας με αμιγώς πολιτικές διαστάσεις.

Συνοψίζοντας τους λόγους που επέφεραν την εξασθένηση της δυτικής αυτοκρατορικής εξουσίας, πρέπει να επισημανθεί ότι στη στροφή του 8ου προς τον 9ο αιώνα η αυτοκρατορία του Καρλομάγνου είχε ήδη φθάσει στο απόγειο της ισχύος της. Οι φυγόκεντρες τάσεις των μεγαλογαιοκτημόνων, που προσπαθούσαν να ιδρύσουν ουσιαστικά ανεξάρτητες κωροδεσποτείες, είχαν από τον 8ο κιόλας αιώνα εμφανιστεί ως παράγοντας που έτεινε να αποσυνθέσει την Καρολίγγεια αυτοκρατορία. Η αυτοκρατορική εξουσία, που ακόμη αισθανόταν ισχυρή, αλλά ταυτόχρονα αδυνατούσε να βρεί έμπιστούς της για να διοικήσουν

το ακανές κράτος, παρακωρούσε εδάφη, πραγματικά κράτη, μέσα στα οποία οι ευγενείς ασκούσαν απόλυτη εξουσία. Ο όρκος φεουδαρικής υποταγής, που έδιναν οι κωροδεσπότες, δεν συνεπαγόταν πολύ συγκεκριμένες υποχρεώσεις. Την παρακμή της άλλοτε κραταιάς Καρολίγγειας αυτοκρατορίας σκιαγράφησε ο ιστορικός Νιθάρδος, που ολοκλήρωσε την «Ίστορία» του με τη μελαγχολική διαπίστωση: «την εποχή του Καρλομάγνου, που έχει πεθάνει εδώ και τριάντα χρόνια περίπου, ο λαός βάδιζε στον ίδιο ευθύ δρόμο και παντού βασιλεύε η ειρήνη και η ομόνοια· τώρα, αντίθετα, που ο καθένας ακολουθεί το δικό του μονοπάτι, παντού εκδηλώνονται διαφωνίες και έριδες. Τότε, σε όλη την αυτοκρατορία υπήρχε αφθονία και χαρά· τώρα, η ένδεια και η θλίψη».¹³ Λίγο πριν από τα μέσα του 9ου αιώνα, ήρθε η στιγμή να σπάσει και επίσημα η ενότητα της δυτικής αυτοκρατορίας, για την έκταση της οποίας οι απόγονοι του Καρλομάγνου δεν είχαν σαφή αντίληψη.¹⁴ Ο Λοθάριος Α΄ βρίσκεται σε έριδα με τους αδελφούς του, Λουδοβίκο Γερμανικό (840-876) και Κάρολο Φαλακρό (840-877). Οι δύο αυτοί, στις 14 Φεβρουαρίου του 842, συναντώνται με τα στρατεύματά τους «στην πόλη που παλαιότερα λεγόταν *Argentaria*, αλλά σήμερα ονομάζεται Στρασβούργο»¹⁵ και δίνουν όρκο πίστης ο ένας στη γλώσσα του άλλου. Πρώτος ορκίζεται ο Λουδοβίκος Γερμανικός στη *lingua romana* και μετά ο νεότερος Κάρολος Φαλακρός στη *lingua teudisca*.¹⁶ Ο δίγλωσσος αυτός όρκος αποτελεί το αρχαιότερο γραπτό μνημείο της γαλλικής και γερμα-

13. *Nithardi historiarum* (έκδ. Ph. Lauer, Παρίσι 1964), IV, 7, σ. 144: *Nam temporibus bone recordationis Magni Karoli, qui evoluto iam pene anno XXX. decessit, quoniam hic populus unam eandemque rectam ac per hoc viam Domini publicam incedebat, pax illis atque concordia ubique erat, at nunc econtra, quoniam quique semitam quam cupit incedit, ubique dissensiones et rixae manifestae. Tunc ubique habundantia atque leticia, nunc ubique poenuria atque mesticia* [στο εξής: Νιθάρδος].

14. Με αφορμή τις διαφωνίες που ανεφύησαν κατά τις διαπραγματεύσεις πριν από τη σύναψη της συνθήκης του Verdun, ο Νιθάρδος (IV, 5, σ. 136) αναφέρει: *..., quesitum est si quis illorum totius imperii noticiam ad liquidum haberet. Cum nullus reperiretur, ...*

15. Νιθάρδος, III, 5, σ. 100-102: *... in civitate que olim Argentaria vocabatur, nunc autem Strazburg vulgo dicitur, ...*

16. Νιθάρδος, III, 5, σ. 102-108.

νικής γλώσσας. Ένα χρόνο μετά, το 843, οι δύο σύμμαχοι συναντούν τον πρεσβύτερο αδελφό τους Λοθάριο στο Verdun και μοιράζουν μεταξύ τους την αυτοκρατορία. Ο Λουδοβίκος Γερμανικός παίρνει το ανατολικό τμήμα (*Francia orientalis*), ο Κάρολος Φαλακρός το δυτικό (*Francia occidentalis*) και ο Λοθάριος το ενδιάμεσο τμήμα μαζί με τη Β. Ιταλία, τη Ρώμη και τον αυτοκρατορικό τίτλο (Λοθαριγγία ή *Francia media*).¹⁷

Αν και σε μειονεκτική θέση, ο Λοθάριος εμπιστεύθηκε την Ιταλία στον γιο του Λουδοβίκο Β΄ Ιταλικό, ο οποίος από το 847 μέχρι το 867 έμοιαζε να έχει ανοδική πορεία.¹⁸ Αν, όμως, ο Λουδοβίκος Β΄, έδειχνε ισχυρός, ο πάπας Νικόλαος Α΄ ήταν πραγματικά ισχυρός και, με αφορμή το διαζύγιο του αδελφού του Λουδοβίκου, Λοθαρίου Β΄ (855-869), ανέδειξε την παπική εξουσία νικήτρια έναντι της αυτοκρατορικής στη Δύση. Το γεγονός πρέπει να ενθουσίασε τον Regino von Prüm, συγγραφέα «Χρονικῶν» για τα έτη 813-906, ο οποίος εξέφρασε τον άκραιο θαυμασμό του για τον πάπα Νικόλαο Α΄, που «διέτασσε βασιλείς και τυράννους και τους εξουσίαζε με την ισχύ του, σαν να ήταν ο άρχων της οικουμένης».¹⁹ Την ταπείνωση αυτή ο αυταρχικός Λουδοβίκος δεν τη συγχώρεσε ποτέ στον πάπα, αλλά αυτό δεν τον ωφέλησε σε τίποτε. Η αδυναμία της φραγκικής αυτοκρατορικής εξουσίας να αποκρούσει τους Άραβες μετά από είκοσι χρόνια έντονης στρατιωτικής δραστηριότητας την καθιστούσε λιγότερο υπολογίσιμη. Η τελευταία ψευδαίσθηση ισχύος για τον

17. *Annales Fuldenses* a. 843 (έκδ. R. Rau, *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, III, Darmstadt 21969 [ανατύπωση Darmstadt 1982]), σ. 30· *Reginonis Chronica* a. 842 (ό. π.), σ. 184-186.

18. Το 847 ανέλαβε την πρώτη του στρατιωτική επιχείρηση στην Ιταλία, το 849 υπέταξε το Μπενεβέντο και την επόμενη χρονιά στέφθηκε βασιλέας Ιταλίας από τον πάπα Λέοντα Δ΄ (847-855). Η ανοδική του πορεία συνεχίστηκε, όταν το 855, με τον θάνατο του Λοθαρίου, έμεινε μόνος αυτοκράτορας στη Δύση (855-875), διεκδικώντας την επικυριαρχία πάνω στους θείους του Λουδοβίκο Γερμανικό και Κάρολο Φαλακρό, και το 863, μετά τον θάνατο του νεότερου αδελφού του Καρόλου, απέκτησε την Προβηγγία μέχρι την αριστερή όχθη του Ροδανού και την πόλη της Βιέννης προς τα βόρεια.

19. *Reginonis Chronica* a. 868, σ. 218: *Regibus ac tyrannis imperavit eisque ac si dominus orbis terrarum auctoritate profuit; ...*

Λουδοβίκο Ιταλικό ήρθε από την Ανατολή, όταν ο Φώτιος, έχοντας αναθεματίσει τον πάπα Νικόλαο, υπόσχεται στον Λουδοβίκο να τον επευφημήσει βασιλέα στην Κωνσταντινούπολη.²⁰

Ενέργεια πρωτοφανής και ο κίνδυνος για την ίδια την ύπαρξη του βυζαντινού αυτοκρατορικού θεσμού πασιφανής. Δολοφονώντας συνεπώς τον Μιχαήλ Γ', ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας Βασίλειος Α' (867-886) δεν κατέλυε απλά πρόσωπα και δυναστείες, αλλά επικίνδυνες πολιτικές αντιλήψεις και καταστάσεις. Με εκπρόσωπό της τον Βασίλειο Α', η βυζαντινή αυτοκρατορική πολιτική θα αναδείκνυε για μια ακόμη φορά το βασικό της προτέρημα, την ικανότητά της να αναπροσαρμόζεται εύκολα στις νέες συγκυρίες. Δυναμικός και ρεαλιστής, ο Βασίλειος Α' κατέστησε αμέσως σαφείς τις επιδιώξεις της νέας πολιτικής του. Πρωταρχική του μέριμνα η Δύση, που επί Μιχαήλ Γ' με τη ρήξη Φωτίου και πάπα Ρώμης και την ανυπαρξία υπερπόντιων επιχειρήσεων για την υπεράσπιση των βυζαντινών ιταλικών κτήσεις, έμοιαζε να έχει οριστικά καθεί. Το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή ήταν η εξουδετέρωση του μοναδικού πόλου συσπείρωσης της αριστοκρατίας που είχε απομείνει, του πατριάρχη Φωτίου. Η καθαίρεση του Φωτίου το 867 καθιστούσε εύκολη τη συμφιλίωση με τον πάπα, ο οποίος, έχοντας την ανάγκη του βυζαντινού στόλου για την υπεράσπιση της Ιταλίας και της ίδιας της Ρώμης από τους Άραβες, αναγνώρισε την κυριαρχία των Βυζαντινών μόνο στη Ν. Ιταλία. Τη συμφιλίωση με τον διάδοχο του πάπα Νικολάου Α', Αδριανό Β' (867-872), ακολούθησε η συμμαχία του Βασιλείου Α' με τον Λουδοβίκο Ιταλικό: βυζαντινές και δυτικές δυνάμεις πολιορκήσαν από κοινού το Μπάρι, που απελευθερώθηκε μεν, αλλά περιήλθε

20. Βίος Ιγνατίου, *Patrologia Graeca* 105, 537BC: ... καθαίρεισιν ... και ἀναθεματισμόν ... ποιεῖται Νικολάου. Δώροις γὰρ λαμπροῖς ὅτι μάλιστα τὸν ῥῆγα Φραγγιάς Λοδόπχον, καὶ Ἡγγιβέργαν δὲ τὴν αὐτοῦ γαμετὴν ὑποποιούμενος, βασιλεῖς τούτους ἀνευφημῆιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπηγγέλλετο, Στη συνέχεια του αγιολογικού κειμένου καταγράφονται οι αντιδράσεις στην «καινοτομία» αυτή του Φωτίου: Ἐντεῦθεν ὑπογραφαὶ καὶ φωναὶ κανονικῶν τε προσώπων καὶ πολιτικῶν, μητροπολιτῶν καὶ πατρικίων πάντα καινά, πάντα τῶν ἐπὶ σκηνῆς θρυλλουμένων ματαιότερα καὶ καταγελαστότερα

μόνο στην κυριαρχία του Λουδοβίκου. Η συμμαχία των δύο αυτοκρατόρων μετατράπηκε ευθύς σε ρήξη, που πήρε τη μορφή ενός *bellum diplomaticum*, όπου ο Βασίλειος αμφισβητούσε στον Λουδοβίκο το δικαίωμα να φέρει τον αυτοκρατορικό τίτλο.²¹ Την ποθητή για το Βυζάντιο λύση έδωσε μια μάλλον βυζαντινής έμπνευσης συνωμοσία που υποχρέωσε τον Λουδοβίκο Ιταλικό το 871 να απομακρυνθεί οριστικά από τη Ν. Ιταλία.²² Το αντίβαρο στη ρήξη του με τον δυτικό αυτοκράτορα ο Βασίλειος Α΄ αναζήτησε στο πρόσωπο του βασιλέα της *Francia orientalis* Λουδοβίκου Γερμανικού.²³ Ο νέος σύμμαχος είχε βρεθεί και ο δρόμος για τη βυζαντινή επιστροφή στην Ιταλία ήταν πλέον ανοικτός: το 873 το Μπενεβέντο δήλωνε υποταγή και το 876 το Μπάρι περιερχόταν ολοκληρωτικά πια στη βυζαντινή αυτοκρατορία.

Η συμφιλιοτική πολιτική του Βασιλείου Α΄ προς τον πάπα Ρώμης δεν σήμαινε ότι ο τελευταίος έπαψε να στέφει δυτικούς αυτοκράτορες. Αντίθετα, έξι συνολικά αυτοκράτορες στέφθηκαν από το τελευταίο τέταρτο του 9ου αιώνα μέχρι τα πρώτα χρόνια του 10ου αιώνα.²⁴ Ήταν, όμως, όλοι τους πολύ αδύναμοι για να μπορέσουν να αποτελέσουν την παραμικρή απειλή για την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στην «Έσπερα». Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό είναι το δηκτικό σχόλιο που έκανε ο Regino von Prüm για τον Κάρολο Β΄ Φαλακρό, βασιλέα μέχρι τότε της *Francia Occidentalis*, τον οποίο ο πάπας

21. Από την ανταλλαγή επιστολών το 871 έχει διασωθεί μόνο η απάντηση του Λουδοβίκου Ιταλικού: *Ludovici II. imperatoris epistula ad Basilium I. imperatorem constantinopolitanum missa* (έκδ. W. Henze, *Monumenta Germaniae Historica. Epistulae*, VII, Βερολίνο 1928), 386-394.

22. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Πρός τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν* (έκδ. Gy. Moravcsik – R.J.H. Jenkins [CFHB 1], Ουάσιγκτον 1967, κεφ. 29, σ. 128-134· *Annales Bertiniani* a. 871, σ. 220.

23. Δύο βυζαντινές πρεσβείες έφθασαν στη Ρατισβόννη· βλ. *Annales Fuldenses* a. 872 και 873, σ. 85 και 93.

24. Κάρολος Β΄ Φαλακρός (875-877)· Κάρολος Γ΄ Παχύς (881-887)· Γκυ του Σπολέτο (891-894)· Λαμπέρτος του Σπολέτο (894-896)· Αρνούλφος της Καρινθίας (896-899)· Λουδοβίκος Γ΄ (900-905).

Ιωάννης Η΄ (872-882) έστειψε αυτοκράτορα στη Ρώμη το 875.²⁵ «Αγόρασε τον αυτοκρατορικό τίτλο από τον πάπα Ιωάννη έναντι τεράστιου ποσού», γράφει ο Regino για τον Κάρολο Φαλακρό, «και περισσότερο είδε περνώντας το βασίλειο της Ιταλίας, παρά το κατέκτησε και το απήλαυσε».²⁶ Και είχε δίκιο ο Regino για την αναποτελεσματικότητα του Καρόλου Φαλακρού, καθώς ο Ιωάννης Η΄, βλέποντας ολοκληρη την Καμπανία να λεηλατείται από τους Άραβες, το 878 ζήτησε με επιστολή τη στρατιωτική βοήθεια του Βασιλείου Α΄. Έτσι, είναι περισσότερο από έκδηλη η αλλαγή της πολιτικής των παπών: από τον πάπα Νικόλαο Α΄ που επί Μιχαήλ Γ΄ και Φωτίου έρχεται σε ρήξη με το Βυζάντιο στον Ιωάννη Η΄ που επί Βασιλείου Α΄ ικετεύει για βυζαντινή επέμβαση στη Δύση. Και αυτό ήταν το επίτευγμα της πολιτικής του Βασιλείου Α΄, ο οποίος, επεμβαίνοντας δυναμικά στη Δύση, κατά παράβαση της «Κωνσταντινείας Δωρεᾶς», εγκαινίασε σχέσεις ποιοτικά διαφορετικές με την Παποσύνη, που σε ανάλογη περίπτωση είχε καταδικάσει τους αυτοκράτορες Κώνσταντα Β΄ (641-668) και Λέοντα Γ΄ (717-740).²⁷

Η νέα δυτική πολιτική του Βασιλείου Α΄, που προέβλεπε συμφιλίωση με τον πάπα Ρώμης, προσεταιρισμό ενός από τα φραγγικά βασίλεια, συνθήως αυτού που βρισκόταν ανατολικότερα, και αναγνώριση εκ μέρους της Κωνσταντινούπολης ότι η εξουσία της θα ήταν εδαφικά περιορισμένη, δηλαδή θα εκτεινόταν μόνο στη Ν. Ιταλία, τηρήθηκε απαρέγκλιτα από τους διαδόχους του: επί της βασιλείας του γιου του Λέοντος ΣΤ΄ (886-912), ιδρύθηκε το θέμα Λογγοβαρδίας (γύρω στο 888) και επί της βασιλείας του εγγονού του Κωνσταντί-

25. *Reginonis Chronica* a. 875, σ. 246· *Annales Fuldenses* a. 875, σ. 98. Αυτή ήταν η μοναδική φορά, που ηγεμόνας του κράτους αυτού πήρε τα νηΐα της άλλοτε κραταιάς αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου. Προϊόντος του χρόνου, η *Francia Occidentalis*, βορρά των επιδρομών των Βίκιγγς, αποξενώθηκε από την Ανατολή, ενώ στρατιωτικά εμφανίζεται υποδεέστερη από τη *Francia orientalis*.

26. *Reginonis Chronica* a. 877, σ. 252: ... *imperatoris nomen a presule sedis apostolice Iohanne ingenti pretio emerat; regnumque Italiae magis in transeundo vidit, quam fruendo potitus est.*

27. Βλ. τη διάλεξη της Μαρίας Λεοντσίνη, στον παρόντα τόμο.

νου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (913-920 και 944-959), το θέμα Καλαβρίας (917). Αυτή η δυτική πολιτική της Μακεδονικής δυναστείας ήταν που χάρισε στη βυζαντινή αυτοκρατορία και την τελευταία της έμπρακτη οικουμενική διάσταση. Φαίνεται ότι η ανάμνηση αυτής της νέας, αλλά περιορισμένης ανάκτησης της Δύσης έμεινε τόσο ζωηρή, ώστε ο ιστορικός του 11ου αιώνα Μιχαήλ Απταλειάτης να ισχυριστεί ότι η Ρώμη βρισκόταν πάνω από την Ιταλία.²⁸ Εννοούσε, βέβαια, ότι βρισκόταν βορειότερα των βυζαντινών κτήσεις.

Ο τελευταίος Καρολίγγιος ηγεμόνας, ο οποίος ήγειρε αξιώσεις κυριαρχίας στην Ιταλία, ήταν ο Λουδοβίκος Γ΄ που τυφλώθηκε το 905. Μετά από τον Λουδοβίκο Γ΄ για εξήντα περίπου χρόνια δεν έγινε αυτοκρατορική στέψη στη Δύση.

Ο νέος αιώνας, ο 10ος, προσέθεσε στη διεθνή συγκυρία τα δικά του νέα στοιχεία. Όσον αφορά την Ιταλία, τα νέα στοιχεία δεν είναι πολλά, είναι όμως ικανά να σκιαγραφήσουν την ιστορία της τον αιώνα αυτό. Παραμένει κατακερματισμένη, με τον Βορρά να διοικείται με το φραγγικό σύστημα των κομπετιών, τον Νότο με το βυζαντινό σύστημα των θεμάτων και τη Σικελία με το αραβικό σύστημα των εμιράτων. Παραμένει φοβισμένη, καθώς ένας νέος εκθρός, οι Ούγγροι, επιείνουν το χάος.²⁹ Στο πολιτικό της προσκήνιο κυριαρχεί μια αριστοκρατία τόσο ισχυρή, όσο και ανυπότακτη, που μόλις εκλέγει έναν ηγεμόνα, επαναστατεί αμέσως και καλεί έναν άλλον: έξι βασιλείς της Ιταλίας ερίζουν στα εδάφη της το πρώτο μισό του 10ου αιώνα,³⁰ ενώ η ίδια η Ρώμη για περισσότερο από είκοσι ολόκληρα χρόνια βρίσκεται υπό την ηγεσία του συγκλητικού

28. Μιχαήλ Απταλειάτης, *Ιστορία* (έκδ. W. Brunet de Presle – I. Bekker [CSHB], Βόννη 1853), 221: *τῆς Ῥώμης γὰρ ὑπὲρ τὴν Ἰταλίαν κειμένης ...*

29. *Reginonis Chronica* a. 889, σ. 286: *Huius igitur nefandissimae gentis crudelitate non solum memoratae regiones, verum etiam Italiae regnum ex permaxima parte devastatum est Annales Fuldenses* a. 900, σ. 174: *Interim vero Avari, qui Ungari, tota devastata Italia, ...*

30. Βερεγγάριος Α΄ (898-900, 902-923)· Λουδοβίκος της Προβηγγίας (900-901)· Ροδόλφος Β΄ της Βουργουνδίας (923-926)· Ούγων της Προβηγγίας (926-947)· Λοθάριος Β΄ (947-950)· Βερεγγάριος Β΄ (950-951).

Αλβερίκου (933-954). Αυτή, όμως, η παλικιά αριστοκρατία κατόρθωσε να «αιχμαλωτίσει» την παπική εξουσία, οδηγώντας την στην παρακμή και την πλήρη υποβάθμισή της.³¹ Η ανυπαρξία επέμβασης ενός δυτικού αυτοκράτορα, η αδυναμία των τοπικών ηγεμόνων της Ιταλίας και η κατάρρευση του πάπα Ρώμης οδήγησαν το πρώτο μισό του 10ου αιώνα στην ενίσχυση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία.

Η συγκυρία του 10ου αιώνα ολοκληρώθηκε από στοιχεία που γεννήθηκαν βορειότερα. Το 911, όταν οι δούκες των τεσσάρων εθνικών επικρατειών, της Σαξονίας, της Φρανκονίας, της Αλαμανίας και της Βαυαρίας εξέλεξαν ως βασίλεα της Γερμανίας τον μέχρι τότε δούκα της Φρανκονίας Κονράδο (911-919), σήμανε τη γέννηση της Γερμανίας ως εθνικού κράτους. Το 919, όταν διάδοχος του Κονράδου ορίστηκε ο Ερρίκος Α΄ (919-936), δεν σήμανε μόνο την ίδρυση της νέας δυναστείας των Σαξόνων, αλλά και τις απαρχές της ισχυροποίησης της δυτικής αυτοκρατορικής εξουσίας. Ο Ερρίκος Α΄ ενίσχυσε τη βασιλική εξουσία και, όταν το 933 κατατρόπωσε τους Ούγγρους στο Riade, ονομάστηκε *imperator* από τον στρατό του, αναφέρει ο μοναχός Widukind von Corvey, συγγραφέας της «Ίστορίας τῶν Σαξόνων».³² Ο Ερρίκος είχε προετοι-

31. Η φαυλότητα, που επικράτησε κυρίως το πρώτο μισό του 10ου αιώνα στο πολιτικό και θρησκευτικό προσκήνιο της Ρώμης, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το όνομα της «δραστήριας» κόρης του ρωμαίου συγκλητικού Θεοφυλάκτου, Μαροκίας (Marotia, Marocia, Marozia). Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο πάπας Ιωάννης ΙΑ΄ (931-935) ήταν γιος της από τη σχέση της με τον πάπα Σέργιο Γ΄ (904-911): γιος της, επίσης, από τον γάμο της με τον μαρκήσιο του Σπολέτο Αλβέρικο, ήταν ο συγκλητικός Αλβέρικος, ο οποίος κυβέρνησε τη Ρώμη από το 933 μέχρι το 954 και υπέταξε πλήρως τους επόμενους πάπες. Ένα χρόνο μετά τον θάνατο του Αλβερίκου, πάπας εκλέχτηκε ο γιος του Οκταβιανός που μετονομάστηκε σε Ιωάννη ΙΒ΄ (955-964). Βλ. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* (έκδ. J. Becker, *Die Werke Liudprands von Cremona*, Αννόβερο-Λιψία 31915 [ανατύπωση 1993]), κεφ. 43-46, σ. 95-98· Λιουτπράνδος, *Historia Ottonis* (ό.π.), κεφ. 1, σ. 159· *Liber Pontificalis* (έκδ. L. Duchesne, Παρίσι 1955), II, σ. 243 και 246-249. Για τον Ιωάννη ΙΒ΄ βλ. και πιο κάτω, σημ. 37.

32. *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxonicarum libri tres* (έκδ. E. Rotter – B. Schneidmüller, Stuttgart 1981), I, 39, σ. 94: *Deinde pater patriae, rerum dominus imperatorque ab exercitu appellatus famam potentiae virtutisque cunctis gentibus et regibus longe lateque diffudit* [στο εξής: Widukind].

μάσει μεθοδικά τη βασιλεία ενός από τους μεγαλύτερους μονάρχες όλων των εποχών, του γιου και διαδόχου του, Όθωνος Α΄ (936-973). Ο Όθων σταθεροποίησε ακόμη περισσότερο την εξουσία του και, μετά τη συντριβή των Ούγγρων στο Lechfeld το 955, ονομάστηκε, όπως ακριβώς ο πατέρας του, *imperator* από τον στρατό του, επιμένει ο Widukind, παραπέμποντας για δεύτερη φορά στα παλαιά ρωμαϊκά πρότυπα.³³ Ο Widukind κατέγραψε αναλυτικά όλες τις πράξεις του Όθωνος που προσπόρισαν δόξα στο γένος των Σαξόνων· μόνο η πληθωρική στρατιωτική δράση του βασιλιά του στην Ιταλία τον απασχόλησε ελάχιστα:³⁴ αναφέρει μεν συνοπτικά ότι ο Όθων κατέλαβε τη Ρώμη και νίκησε τους Έλληνες στην Καλαβρία και την Απουλία επί Νικηφόρου Φωκά,³⁵ αλλά δεν αφιέρωσε ούτε μια λέξη στη στέψη του Όθωνος Α΄ από τον πάπα Ιωάννη ΙΒ΄ στις 2 Φεβρουαρίου του 962.³⁶ Για τον Widukind, ο βασιλιάς του αντλεί την ισχύ του από τον στρατό και τις νίκες του και όχι από τον διεφθαρμένο πάπα Ιωάννη.³⁷ Εξάλλου, ο Widukind πρέπει να γνώριζε πολύ καλά τη μεγάλη ταπείνωση που ο βασιλιάς του «δώρισε» στην Παποσύνη: ο ιδιαίτερα ασυνήθιστος τρόπος, που επέλεξε ο Όθων Α΄ δώδεκα μόλις μέρες μετά τη στέψη του για να προστατεύσει τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, υποχρεώνοντας τους κατοίκους των νεοκατακτηθεισών περιοχών της Ιταλίας να δίνουν όρκο πίστης στον ίδιο και όχι στον πάπα, κατέληξε στο λεγόμενο *privilegium Ottonianum* (φθινόπωρο του 963), σύμφωνα με το οποίο ο πάπας πριν από την ενθρόνισή

33. Widukind, III, 49, σ. 202: *Triumpho celebri rex factus gloriosus ab exercitu patre patriae imperatoque appellatus est; ...*

34. Η στάση αυτή του Widukind αποτελεί έκφραση της δυσαρέσκειας της σαξονικής αριστοκρατίας για τη μεγάλη ενασχόληση του Όθωνος Α΄ με την Ιταλία. Για το θέμα βλ. την εισαγωγή των Rotter και Schneidmüller στην έκδοση του κειμένου του Widukind, σ. 8 και Δ. Πεταλάς, Η Ιταλία σε δύο μεσαιωνικούς συγγραφείς, *Ιστορικά [εφημ. Ελευθεροτυπία]*, τεύχος 117, Ιανουάριος 2002, 24-25.

35. Widukind, III, 63 και 72, σ. 216 και 228.

36. Λιουτιπράνδος, *Historia Ottonis*, κεφ. 3, σ. 160: *Liber Pontificalis*, II, σ. 246.

37. Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ἱστοριῶν* (έκδ. Ι. Thurn [CFHB 5], Βερολίνο-Ν. Υόρκη 1973), 245: ... Ἰωάννης ὁ τοῦ Ἀλβερτίχου υἱός, πρὸς πᾶσαν ἀσέλγειαν καὶ κακίαν ὑπάρχων ἐπιρρηπὴς *Liber Pontificalis*, II, σ. 246: *Iste denique infelicissimus, quod sibi peius est, totam vitam suam in adulterio et vanitate duxit.*

του όφειλε να ορκίζεται πίστη στον αυτοκράτορα που, παράλληλα, ασκούσε έλεγχο στη διοίκηση του παπικού κράτους.

Ισχυρός, λοιπόν, ο Όθων Α΄, αλλά εξίσου ισχυρός ήταν ή μάλλον ήθελε να δείχνει ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς (963-969). Τη δριμύτατη ρήξη τους³⁸ διαδέχθηκε σύντομα η προσέγγιση με τη δολοφονία του Φωκά από τον Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή (969-976). Για μια ακόμη φορά η αντιπαράθεση των δύο αυτοκρατορικών εξουσιών δεν μπορούσε παρά να είναι εφήμερη: την ουτοπία του Νικηφόρου Φωκά, που *ἐπὶ δυόμενον* φιλοδοξούσε να κυριαρχήσει μέχρι *τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα*,³⁹ διαδέχθηκε ο ρεαλισμός που στην περίπτωση αυτή ήταν συνώνυμος με την προσέγγιση. Ο Τζιμισκής αποκατέστησε τη δυτική πολιτική της Μακεδονικής δυναστείας και στα χρόνια της βασιλείας τού κραταίου Βασιλείου Β΄ (976-1025) η βυζαντινή επέκταση στη Ν. Ιταλία γνώρισε νέα άνθηση. Ο βυζαντινός ιστοριογράφος Ιωάννης Σκυλίτζης πρέπει να έχει δίκιο, αναφέροντας ότι γύρω στο 1018 υπό την εξουσία του Βασιλείου Β΄ βρισκόταν «πάσα ἡ Ἰταλία μέχρι Ῥώμης»,⁴⁰ θυμίζοντας τον περίφημο ισχυρισμό του Απταλειάτη ότι η Ρώμη βρισκόταν πάνω από την Ιταλία.

Μπορεί κανένα στοιχείο του 10ου αιώνα να μην προμήνυε την ανατροπή της πολιτικής ισορροπίας μεταξύ Ανατολής και Δύσης κι ακόμη περισσότερο ότι ο πάπας Ρώμης θα έμενε στην Ιταλία ο μοναδικός ρυθμιστής. Όμως, όπως είχε αποδείξει η εμπειρία των μέσων του 8ου αιώνα, η Παποσύνη είχε δημιουργήσει παράδοση να αναπτύσσεται κάτω από μια πιεστική κοσμική αυτοκρατορική εξουσία και να βρίσκει μια ισχυρή στρατιωτική δύναμη, διαμέσου της οποίας θα πραγμάτωνε τους στόχους της. Οι Νορμανδοί, που εμφανίζονται τον 11ο αιώνα στην Ιταλία, ήταν, όπως οι Φράγγοι τον 8ο αιώνα, το όπλο της Παποσύνης για να απαλλαγεί τόσο από την ασφυκτική γερμανική κηδεμονία, όσο και από τη βυζαντινή παρουσία στη Ν. Ιταλία.

38. Για την οποία αναλυτικά βλ. τη διάλεξη του Τ. Λουγγή, στον παρόντα τόμο.

39. Λέων Διάκονος, *Ἱστορία* (έκδ. C.B. Hase [CSHB], Βόννη 1828), Ε΄, 3, σ. 81.

40. Σκυλίτζης, 426.

Αναζητώντας τις συνθήκες, κάτω από τις οποίες οι δύο κόσμοι οδηγήθηκαν στην οριστική απομάκρυνση και αποξένωση με το σχίσμα του 1054, πρέπει επιγραμματικά να σταθούμε στα ακόλουθα σημεία.

Συνηθίζεται να λέγεται ότι το Βυζάντιο του 11ου αιώνα, ιδιαίτερα από το 1025 μέχρι το 1081, από τον θάνατο δηλαδή του Βασιλείου Β΄ μέχρι την άνοδο των Κομνηνών στην εξουσία, μαστίζεται από κρίση. Ελάχιστα, όμως, τονίζεται ότι, σε σχέση με την κοινωνική, διοικητική και πολιτική κρίση, ο μοναδικός θεσμός, που την εποχή αυτή είναι υγιής και σταθερός, είναι ο πατριαρχικός. Έχοντας επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής της στον σλαβικό κόσμο, η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης είχε αποκτήσει τόσο μεγάλη ισχύ, ώστε επί Μιχαήλ Α΄ Κηρουλαρίου (1043-1058), ο οποίος αυτάρεσκα και αυταρχικά δήλωνε ότι ήταν του *βασιλεύοντος ύψηλότερος*,⁴¹ να κατορθώσει αυτό που δεν είχε κατορθώσει ο Φώτιος τον 9ο αιώνα, δηλαδή τον υποσκελισμό του αυτοκρατορικού θεσμού και τη ρήξη με τον πάπα Ρώμης.

Στη Δύση, η ανόρθωση της Παποσύνης από τη γερμανική αυτοκρατορική κηδεμονία εμφανίζεται, όπως ακριβώς και στην περίπτωση του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ως αποτέλεσμα της αύξησης της σφαίρας επιρροής της με τον εκχριστιανισμό των Ούγγρων, Πολωνών και Σκανδιναυών. Το τελευταίο αυτό γεγονός, όμως, δεν οφειλόταν τόσο στην Παποσύνη, όσο στους Γερμανούς αυτοκράτορες.⁴² Ωστόσο, μια τέτοια επέκταση ήταν, κατά κάποιο τρόπο, αναπόφευκτο να προκαλέσει μια δικαιολογημένη τάση της Ρωμαϊκής Εκκλησίας να αναλάβει τα νηπία από τους Γερμανούς αυτοκράτορες. Αυτή την τάση και προσπάθεια αντικατοπτρίζει η μεταρρύθμιση του Cluny, που ήταν η ιδεολογική απάντηση στη βαθειά κρίση και κατάρπωση του εκκλησιαστικού βίου των χωρών της Δύσης. Δύο ήταν τα βασικά στοιχεία της: α) αντιπαράθεση με τον κοσμικό άρχοντα της Δύσης και β) επέκταση της παπικής δικαιοδοσίας στις υπόλοιπες Εκκλησίες. Ένθερμοι υποστηρικτές της μεταρρύθμισης του

41. Μιχαήλ Ψελλός, *Ἐγκωμιστικὸς εἰς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην κϋρ Μιχαὴλ τὸν Κηρουλλάριον* (έκδ. Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Δ΄), 325.

42. Βλ. τη διάλεξη του Τ. Λουγγή, στον παρόντα τόμο.

Cluny ήταν ο πάπας Λέων Θ΄ (1049-1054) και ο Ουμβέρτος, επίσκοπος της Silva Candida, ο καρδινάλιος που κατέθεσε στην αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφίας το αφοριστικό έγγραφο στις 16 Ιουλίου του 1054.⁴³

Σε αυτήν την ανόρθωση της παπικής Εκκλησίας τον 11ο αιώνα και την προοδευτική χειραφέτησή της από τη δυτική αυτοκρατορική εξουσία αντιστοιχεί και η δυναμική αντίδραση του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως που, υποσκελίζοντας τον βυζαντινό αυτοκρατορικό θεσμό, τίθεται επικεφαλής της ρήξης με τη Δύση. Έτσι εξηγείται και η κατάκτηση το 1071 από το νορμανδικό ξίφος, που βρισκόταν στην υπηρεσία της Αγίας Έδρας, της Ν. Ιταλίας, του «σεμνοτέρου μέρους τῆς ἀρχῆς» των Βυζαντινών κατά τον Μιχαήλ Ψελλό,⁴⁴ που εκκλησιαστικά ανήκε στο πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Η πολιτική της προσέγγισης των δύο κόσμων, που για περισσότερο από δύο αιώνες είχε επιδιώξει η κοσμική εξουσία, είχε υποστεί τη συντριπτικότερη ήττα της από τη ρήξη που πρόσθετε η Εκκλησία, η οποία λόγω της μεγάλης της επιρροής ήταν σε θέση να επιβάλλει σχήματα και σχίσματα, που άλλοτε έμοιαζαν και άλλοτε ήταν ανυπέρθλητα.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Βασιλική Ν. Βλυσίδου, Ο βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός και η πρώτη εκθρόνιση του πατριάρχη Φωτίου, *Σύμμεικτα* 7 (1987), 33-40.

Βασιλική Ν. Βλυσίδου, *Εξωτερική πολιτική και εσωτερικές αντιδράσεις την εποχή του Βασιλείου Α΄. Έρευνες για τον εντοπισμό των αντιπολιτευτικών τάσεων στα χρόνια 867-886* [Ιστορικές Μονογραφίες 8], Αθήνα 1991.

E. Caspar, *Das Papsttum unter fränkischer Herrschaft*, Darmstadt 1965.

43. Για το σχίσμα του 1054 ενδεικτικά βλ. A. Bayer, *Spaltung der Christenheit: das sogenannte Morgenländische Schisma von 1054*, Κολωνία 2002.

44. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία* (έκδ. S. Impellizzeri, Fondazione Lorenzo Valla 1984), II, σ. 10.

P. Classen, *Karl der Grosse, das Papsttum und Byzanz: die Begründung des karolingischen Kaisertums*, Sigmaringen 1985.

F. Dvornik, *Le schisme de Photius: histoire et légende*, Παρίσι 1950.

F. Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, Ν. Υόρκη 1966.

H. Fuhrmann, *Das frühmittelalterliche Papsttum und die Konstantinische Schenkung*, *Settimane di Studio del Centro Italiano sull'Alto Medioevo* 20 (1973), 257-292.

J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867-1071)*, I-II, Παρίσι 1904 (ανατύπωση Ν. Υόρκη κ.κ.).

L.M. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter*, I-IV, Gotha 1900-1923.

R. Holtzmann, *Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit (900-1024)*, Μόναχο 1979.

J. Laudage, *Otto der Grosse (912-973): eine Biographie*, Regensburg 2001.

R.J. Loenertz, *Constitutum Constantini. Destination, destinataires, auteur, date*, *Aevum* 48 (1974), 199-245.

T.C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux Croisades (407-1096)*, Αθήνα 1980.

T.K. Λουγγής, *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» (602-867)*, Αθήνα 1985.

T.K. Λουγγής, *Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία. Από το θάνατο του Μ. Θεοδοσίου ως την άλωση του Μπάρρι (395-1071 μ.Χ.)*, Αθήνα 1989.

T.C. Lounghis, *Die Slawen und Ungarn innerhalb der "begrenzten Oekumene" der Makedonenkaiser*, *Byzantium and its Neighbours*, Bechynne 1990, 65-74.

T.C. Lounghis, *Die byzantinische Ideologie der "begrenzten Ökumene" und die römische Frage im ausgehenden 10. Jh.*, *Byzantinoslavica* 56 (1995), 117-128.

D.H. Miller, *Byzantine-Papal Relations during the Pontificate of Paul I: Confirmation and Completion of the Roman Revolution in the Eight Century*, *Byzantinische Zeitschrift* 68 (1975), 47-62.

W. Ohnsorge, *Abendland und Byzanz*, Darmstadt 1963.

W. Ohnsorge, *Konstantinopel und der Okzident*, Darmstadt 1966.

W. Ohnsorge, *Ost-Rom und der Westen*, Darmstadt 1983.

W. Ullmann, *Kurze Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, Βερολίνο-Ν. Υόρκη.